

تحلیل الگوی فضایی شاخص های فقر شهری در شهر بابل

عامر نیک پور^۱

مرتضی رضازاده^۲

فاطمه الهقلى تبار نشلى^۳

چکیده

امروزه تلاش جهت تحقق توسعه انسانی، سنجش و تعیین فقر شهری موضوعی است که در سیاست‌گذاری و مدیریت توسعه انسانی در بسیاری از کشورهای مواجه با آن دنبال می‌شود و این امر نیازمند اتخاذ روش‌های علمی به ویژه در تعیین جغرافیایی پهنه‌های فقیرنشین شهری از طریق کاربرد روش‌های آماری و تعریف شاخص‌های مناسب جهت تعیین ابعاد متفاوت فقر شهری است. نوع تحقیق حاضر کاربردی می‌باشد و در تدوین این تحقیق از روش‌های توصیفی-تحلیلی و اسنادی-پیمایشی استفاده شده است. داده‌های مورد استفاده از بلوک‌های آماری سال ۱۳۹۰ مرکز آمار ایران به دست آمده است. برای استخراج و طبقه بندی داده‌های این پژوهش از نرم افزار GIS و از ابزار Hot Spot Analysis برای تحلیل الگوهای فقر استفاده شده است. شاخص‌های مورد استفاده در این پژوهش در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی بررسی شده است. نتایج یافته‌ها در بعد اقتصادی نشان داد که محدوده‌های شمالی غربی و جنوب شرقی شهر از فقر گسترده‌ای رنج می‌برند. در این مناطق بیش از ۲۳ درصد جمعیت شهر در شرایط فقر نسبی و ۱/۷ درصد جمعیت

۱- دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران (نویسنده مسئول)
Email: a.nikpour@umz.ac.ir-Tel:09111002343

۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

۳- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه زنجان، زنجان، ایران

در شرایط فقر مطلق هستند. در بعد اجتماعی بیش از ۳۶ درصد از مساحت شهر در فقر نسبی و مطلق هستند که حدود ۲۹/۹ درصد از جمعیت شهر در این مناطق زندگی می‌کنند. در بعد کالبدی فقر حاشیه‌های جنوبی و شمال شرقی شهر همچون ابعاد اقتصادی و اجتماعی در شرایط نامساعد کالبدی قرار دارند. از نظر فضایی غالب محلات ۱۹، ۱۸ و ۱۱ در شرایط فقر کالبدی هستند. در الگوی نهایی فقر نتایج نشان داد پهنه‌های فقر در شهر بابل جمعیتی بالغ بر ۴۷۱۴۰ نفر را در خود جای داده اند که ۳۵/۲ درصد از جمعیت کل شهر را تشکیل می‌دهد این پهنه‌ها غالباً در محدوده‌های حاشیه‌ای شمال شرقی و جنوبی شهر قرار دارند.

واژگان کلیدی: الگوی فضایی، پهنه بندی، ابعاد فقر، فقر شهری، بابل

مقدمه

یکی از مسائل عمده جهان امروز اسکان بشر به دنبال شهرنشینی است. گسترش شهرها با ساختار فضایی نامنسجم و از هم گسیخته سبب تمرکز نامعقول امکانات و خدمات در بخش‌های مشخصی از شهر شده است (عبدی دانشپور، ۱۳۷۸: ۳۷) که پیامدهایی از جمله نابرابری‌های اجتماعی، فقر، افزایش فساد و جرم و جنایت، بحران‌های زیست محیطی، اختلاف طبقاتی، نبود رفاه اجتماعی، مرگ و میر زودرس در کودکان و مادران، بد مسکنی و بی مسکنی، اسکان غیر رسمی و... را می‌توان در این مقوله مورد بررسی قرار داد (زنگنه، ۱۳۸۹: ۱)..

یکی از مهمترین معضلات شهری شکل‌گیری پدیده‌ای به نام فقر شهری است (زنگنه، ۱۳۸۹: ۱). فقر شهری پدیده چند بعدی است و شهرنشینان به خاطر بسیاری از محرومیت‌ها، از جمله عدم دسترسی به فرصت‌های اشتغال، مسکن و زیرساخت‌های مناسب، نبود تأمین اجتماعی و دسترسی به بهداشت، آموزش و امنیت فردی در رنج و مضیقه اند، فقر شهری تنها محدود به ویژگی‌های نام برده نبوده و اشاره به شرایط ناپایداری، که منجر به آسیب‌پذیری و ناتوانی درمقابل آسیب‌ها نیز می‌شود دارد (Baharoglu and Kessides, 2002: 2).

زندگی در شهرهای فقر زده به معنی اقتصادی است که تولید آن برای زنده ماندن است، فقر شهری انتقال شوک اقتصادی کلانی است که معمولاً از طریق بازار کار و از دست دادن کار رخ می‌دهد (Fay, 2005:2). گستره های فقر را می‌باید باز نمود فضایی-مکانی فقر در پهنه‌های شهری معرفی نمود. سابقه مطالعات مربوط به فقر تقریباً طولانی است، اما رویکرد مدون و دانشگاهی به این قضیه چندان قدیمی نیست. در این قسمت از پژوهش به مرور برخی از مطالعات انجام شده در این زمینه خواهیم پرداخت.

از جمله مطالعات انجام شده در این زمینه، تحقیق رن با عنوان «مدل سازی پویایی‌های فقر در محلات با سطح فقر متوسط: رویکردی چند سطحی» می‌باشد. این پژوهش که در دانشگاه ایالتی اوهایو برای نواحی کلان شهری ایالات متحده در بازه زمانی ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۰ انجام شده است، فرایند گذار محلات متوسط به چرخه فقر را بررسی شده و نتیجه می‌گیرد که در نواحی کلان شهری آمریکا، فرایند گذار محلات، با مدل کلاسی چرخه زندگی، قابل تبیین است (Ren, 2001:1-20).

هی و همکارانش در پژوهشی با عنوان «تمرکز و توزیع فقر در گروه‌های اجتماعی شهرهای چین» نشان دادند که فقر بیشتر و شدیدتری نسبت به آمار رسمی کشوری در برخی از گروه‌های اجتماعی از جمله اقشار کارگر، بیکارها و مهاجران روستایی وجود دارد و نیز شناسایی و حمایت این گروه‌ها توسط شبکه امنیت اجتماعی را پیشنهاد دادند (He, 2008:42).

روستایی و همکارانش در مقاله‌ای تحت عنوان بررسی تحلیل فضایی گسترش فقر شهری در شهر تبریز طی سال های ۱۳۷۵-۱۳۸۵ به توزیع فقر شهری در فضاهای شهر تبریز و اختلاف و شکاف طبقاتی در برخورداری از شاخص‌های فقر شهری را نشان دادند. در این مقاله از شاخص‌های کالبدی، اجتماعی و اقتصادی استفاده شده است. همچنین برای تحلیل الگوهای پراکنش فقر شهری از آماره موران استفاده شده است. (روستایی و همکاران، ۱۳۹۵:۱۰).

روستایی و همکاران در مقاله ارزیابی فقر شهری در محلات اسکان غیررسمی شهر کرمانشاه با استفاده از مدل تحلیل عاملی نشان دادند که بلوک‌های شهر کرمانشاه مکانی برای تبلور تمایزات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی است. این سکونتگاه‌ها جلوه فقر به شمار می‌روند که از لحاظ پویایی روند متفاوتی را طی می‌کنند. وجود نواحی نابرابر در فضای شهر کرمانشاه به جدایی‌گزینی فضایی، اجتماعی و اقتصادی منجر گردیده است (روستایی و همکاران، ۱۳۹۴: ۵).

مهدی و همکاران در مقاله بررسی و تحلیل سلامت زیست و دسترسی به شاخص‌های سلامت در محلات حاشیه‌نشین به این نتیجه دست یافتند که به علت ضعف مفرط اجتماعی، فرهنگی و به ویژه اقتصادی ساکنان محله شادقلی خان و نیز وجود عوامل تهدیدزای درونی-بیرونی در محل، ساکنان مورد مطالعه، دسترسی مناسبی به شاخص‌های سلامت ندارند و به تبع از سلامت زیست مناسبی نیز برخوردار نمی‌باشند (مهدی و همکاران، ۱۳۹۳: ۶).

علیرغم توجه خاصی که به موضوع فقر شهری در مطالعات شهری جهان حاضر شده و می‌شود، جایگاه اینگونه مطالعات در پژوهش‌های جغرافیایی کشورمان چه در بعد نظری و چه در ابعاد آماری تا حدودی خالی است و در این رابطه نوعی احساس می‌شود. البته مقوله فقر شهری در حوزه‌های علوم اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است. نظر به اینکه فقر دارای ویژگی‌های جغرافیایی در ابعاد مکان و زمان بوده و با توجه به این که تقویت حس نועدوستی و تلاش برای بهبود زندگی بشر از مهمترین اهداف آموزشی جغرافیاست ارائه چنین پژوهش‌هایی ضمن غنی‌سازی ادبیات جغرافیای کشورمان می‌تواند به عنوان راهنمایی مناسب برای تدوین برنامه‌های عدالت اجتماعی و فقرزدایی در فضاهای شهری مورد استفاده قرار گیرد (روستایی، ۱۳۹۵: ۱۲۶).

امروزه در تلاش جهت تحقق توسعه انسانی، سنجش و تعیین فقر شهری موضوعی است که در سیاست‌گذاری و مدیریت توسعه انسانی در بسیاری از کشورهای مواجه با آن دنبال می‌شود و این امر نیازمند اتخاذ روش‌های علمی به ویژه در تعیین جغرافیایی پهنه‌های فقیرنشین شهری از طریق کاربرد روش‌های آماری و تعریف شاخص‌های مناسب

جهت تعیین ابعاد متفاوت فقر شهری است (بمانیان و همکاران، ۱۳۹۰:۱). از آنجایی که استفاده از روش های آماری عمدتاً متوجه تعیین فقر نسبی (تعریف کلی از فقر) و تعیین نابرابری ها در سطوح کلان و ملی بوده است، لذا حداقل در ایران کمتر به موضوع سنجش فقر شهری و محله ای پرداخته شده است.

لذا در این پژوهش سعی داریم تا ضمن تعریف فقر شهری و ابعاد اصلی آن، به شناختی دقیق از ویژگی های جغرافیایی فقر شهری و ابعاد آن در محدوده مورد مطالعه دست یابیم؛ با توجه به اینکه در طی سرشماری های مختلف همواره شهر بابل جزو شهرهایی از استان مازندران می باشد که در آن شاخص هایی همچون نرخ بیکاری، جمعیت غیرفعال، نرخ سرباری و ... در آن بالا می باشد و طی دو دهه اخیر، شاهد عدم تلاش مسئولین امر برای شناخت پهنه های فقر و ابعاد آن در شهر بابل در جهت برنامه ریزی کارآمدتر و موثرتر، برای بهرمندی همه اقشار مردم از توزیع عادلانه منابع و امکانات صورت پذیرفته است؛ لذا در این پژوهش تلاش خواهد شد وضعیت موجود محلات شهر بابل را، از لحاظ شاخص های فقر شهری در حوزه های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی بررسی کنیم. بنابراین این پژوهش در پی پاسخگویی به این سوال اصلی می باشد: پراکنش فضایی ابعاد مختلف فقر در شهر بابل چگونه است؟

مبانی نظری تحقیق

فقر شهری، بیش از یک سده است که موضوع مورد بحث جامعه شناسان، اقتصاددانان و سیاست مداران است. بی شک تعریفی از فقر که دربردارنده مفهومی فراگیر برای تمامی شرایط باشد و در طول زمان ثابت بماند، امکان پذیر نیست؛ زیرا فقر مفهومی نسبی است که با شرایط زمانی و مکانی تعریف می شود (مجیدی خامنه و محمدی، ۱۳۸۴:۱۳۷). در واقع، مفهومی چند بعدی بوده و تعریف آن فراتر از محرومیت غذایی است (Job, 2002:1). فقر، فقر محرومیت از قابلیت های اساسی، حقوق بشر، آزادی انتخاب و فرصت های برابر است (Odeskon, 2010:2) و در چندین جنبه از زندگی روزمره از قبیل درآمد کم، گرسنگی، زندگی در شرایط ناسالم، دسترسی ناکافی به خدمات اولیه، آسیب پذیری، محرومیت اجتماعی، سیاسی، حق رأی، ناامنی و ... تجلی یافته است (Simler et al, 2003:1).

در دهه‌های اخیر به علت تمرکز فزاینده و تأسف بار فقر در شهرها، بحث در مورد عوامل، عواقب و نیز راه حل‌های مبارزه با آن، بسیار مورد علاقه بوده است (Curley, 2005). بررسی علمی فقر در کشورهای انگلوساکسون، با تحقیقاتی که بوت و روانتری در اواخر قرن نوزدهم در انگلستان انجام داده اند آغاز شد (جوهری پور، ۱۳۸۱: ۸۵).

در ایران پدیده فقر شهری کمتر به صورت مسئله مستقل نگریسته شده است. فقر در دهه‌های گذشته بیشتر در حوزه‌های اقتصادی و بهداشتی مطرح شده است و کمتر در عرصه‌های جغرافیایی یا در حوزه‌های شهری، مورد توجه درخور بوده است. تحولات اجتماعی و اقتصادی، رشد سریع جمعیت و شهر نشین شدن شتابان آن در دهه‌های اخیر در ایران، پدیده فقر شهری و نابرابری‌های اجتماعی و اختلاف شدید طبقاتی را بعنوان یکی از خصیصه‌های زندگی شهرهای جهان سومی بر زندگی شهری عارض نموده است، بطوری که مبارزه با آن بعنوان یکی از سیاست‌های کلان نظام برنامه‌ریزی کشور هم در برنامه‌های کوتاه مدت و هم استراتژی‌های دراز مدت قلمداد می شود. کاهش فقر یک نگرانی جهانی و در واقع یکی از مهمترین اهداف کشورهای کم درآمد، درحال توسعه و مؤسسات مالی بین المللی است (Simler, 2003:1). آنچه در مقوله فقر در حوزه مطالعات شهری اهمیت می‌یابد، «تبلور فضایی فقر» در شهرهاست. تبلور فضایی فقر را می‌تواند در قالب شکل‌گیری و بسط گستره‌های فقر، بافت‌های فرسوده، بافت‌های ناکارآمد، اسکان غیررسمی و حاشیه نشینی با مشکلات حاد مهاجران فقیر، بیکاری، اشتغال کاذب، بار تکفل بالا، خشونت و ناامنی و مواردی از این دست مشاهده کرد (رضایی و همکاران، ۱۳۹۳: ۴).

معرفی منطقه مورد مطالعه

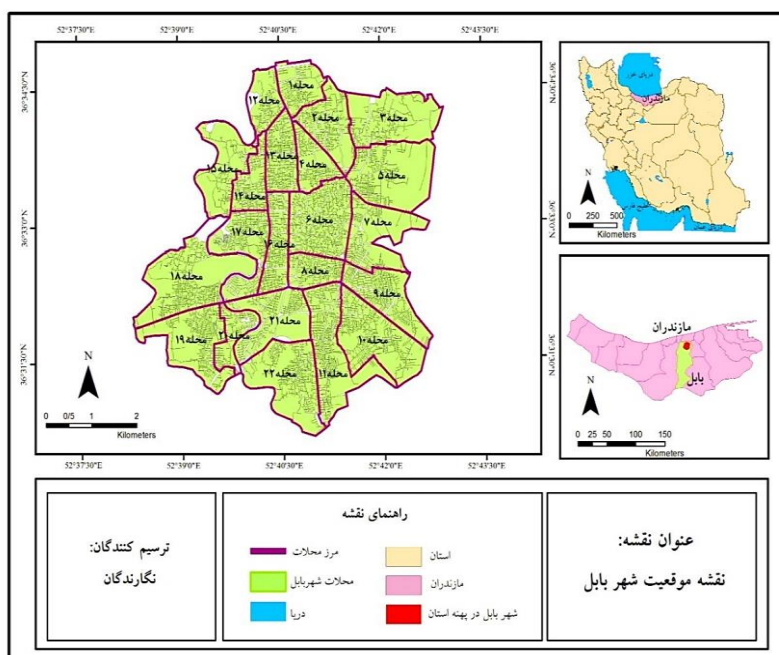
شهر بابل مرکز شهرستان بابل واقع در استان مازندران است که به دو منطقه شهری و ۲۲ محله تقسیم گردیده است. شهر بابل در ۲۱۷ کیلومتری شمال شرقی تهران در مرکز شهرستان بابل واقع شده است. بابل از نظر موقعیت جغرافیایی در طول ۵۲ درجه و ۴۴ دقیقه و ۲۰ ثانیه، و عرض ۳۶ درجه و ۳۴ دقیقه و ۱۵ ثانیه جغرافیایی قرار دارد. این شهر از شمال به شهرستان‌های ساحلی بابلسر و فریدونکنار، از شمال شرقی به شهرستان سیمرغ، از شرق به شهرستان‌های قائمشهر و سوادکوه شمالی، از جنوب شرقی به شهرستان سوادکوه،

از غرب به شهرستان آمل و از جنوب با رشته کوه البرز و شهرستان فیروزکوه، همسایه است. ارتفاع بابل دو متر پایین تر از سطح دریای آزاد، و ۵۲ متر بالاتر از سطح دریای خزر می باشد. تعداد کل خانوارهای این شهر برابر ۸۱۵۷۲ است و دارای ۶۶۳۰۴ واحد مسکونی می باشد. مساحت این شهر ۳۰/۳ کیلومتر مربع است (طرح تفصیلی، ۱۳۸۵: ۱۵-۱۹).

جدول شماره (۱) تغییرات جمعیتی شهر بابل طی سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵

سال	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
جمعیت	۱۱۵۳۲۰	۱۵۸۳۴۶	۲۰۱۳۳۵	۲۱۸۲۴۰	۲۵۰۲۱۷
نرخ رشد	۵/۴۱	۳/۲۲	۱/۳۷	۱/۹	۲/۸

منبع: (استخراج نگارندگان از سرشماری های نفوس و مسکن مرکز آمار ایران)

شکل (۱) نقشه موقعیت جغرافیایی شهر بابل

مواد و روش ها

نوع تحقیق حاضر کاربردی می‌باشد و در تدوین این تحقیق از روش اسنادی، مطالعه‌ی کتابخانه‌ای برای جمع‌آوری دیدگاه‌ها، نظریات و تجربیات موجود و از روش توصیفی-تحلیلی برای بررسی الگوی فضایی فقر در شهر بابل استفاده شده است. داده‌های مورد استفاده از بلوک‌های آماری سال ۱۳۹۰ مرکز آمار ایران به دست آمده است. برای استخراج و طبقه‌بندی داده‌های این پژوهش از نرم افزار GIS استفاده شده است. در این پژوهش از ۲۵ شاخص مرتبط با فقر شهری در دو سطح محله و بلوک‌های شهری استفاده شده است. شاخص‌های مورد استفاده در این پژوهش در سه بعد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی مورد بررسی قرار گرفته است. به منظور شناسایی پهنه‌های فقر، ابتدا شاخص‌های مورد نظر در سطح بلوک‌های آماری محاسبه شدند. در ادامه همه بلوک‌های آماری برحسب فیلد مورد نظر از طریق ابزار Hot Spot Analysis از توابع Spatial Statistics Tools مورد بررسی قرار گرفت و بر اساس آن، تحلیل فضایی شاخص‌های فقر شهری، در مقیاس بلوک‌های آماری صورت پذیرفت.

امتیاز Z محاسبه شده نشان می‌دهد که کدام بخش از داده‌ها به مقادیر کم و زیاد خوشه‌بندی شده‌اند. به عبارت دیگر اگر مجموعه‌ای از عوارض وزن دهی شده داشته باشیم، این ابزار، خوشه‌های عوارض با مقدار زیاد (لکه‌های داغ) و خوشه‌های عوارض با مقادیر کم (لکه‌های سرد) را شناسایی می‌کند (عسگری، ۱۳۹۰: ۷۰). این ابزار در حقیقت به هر عارضه، در چارچوب عوارضی که در همسایگی اش قرار می‌گیرد تحلیل فضایی خوشه‌های فقر را انجام می‌دهد. برای اینکه یک عارضه، لکه داغ تلقی شود و از نظر آماری معنادار نیز باشد، باید هم خودش و هم عوارضی که در همسایگی اش قرار دارند، مقدار زیادی داشته باشند. جمع محلی^۱ یک عارضه و همسایگانش به طور نسبی با جمع کل عارضه‌ها مقایسه می‌شود. زمانی که جمع محلی به طور زیاد و غیرمنتظره‌ای از جمع محلی مورد انتظار بیشتر باشد و اختلاف به اندازه‌ای باشد که نتوان آن را در نتیجه تصادف دانست، امتیاز Z به دست خواهد آمد.

¹ Local Sum

در ادامه لایه‌های هریک از شاخص‌های مورد نظر بر اساس فیلد GiZScore به دست آمده حاصل از روش Hot Spot Analysis تبدیل به لایه‌ای رستری شدند. همچنین به منظور طبقه بندی و ارزش گذاری مجدد با توجه به جهت شاخص (Z) از ابزار Reclassify از توابع Analyst Tools Spatial استفاده شده است. سرانجام برای Overlay نمودن لایه‌های مربوط به هر یک شاخص فقر شهر از ابزار Raster Calculator از توابع Map Algebra استفاده شده است، سپس مقدار نهایی شاخص‌های فقر شهری در ابعاد مختلف در سطح بلوک‌های آماری شهر بابل در پنج کلاس مختلف، طبقه بندی شده است. و در نهایت از طریق تبدیل نهایی لایه‌های رستری به وکتوری، از طریق ابزار Raster To Polygon از توابع Conversion Tools نقشه‌های فضایی فقر شهری تولید شده اند.

جدول (۲) شاخص‌های مورد استفاده برای تحلیل وضعیت فقر در شهر بابل

ابعد	شاخص	حداقل	حداکثر	میانگین	Z
بعد اقتصادی	نرخ سرباری	۲۹/۶۰	۳۷/۷۰	۳۴/۰۶	-
	بارتکفل واقعی	۲/۰۷	۲/۸۹	۲/۳۴	-
	بار اقتصادی / بار جمعیتی	۲/۸۱	۳/۳۸	۲/۹۶	-
	نرخ بیکاری	۵/۵۰	۱۹/۳۵	۱۱/۴۴	-
	بار معیشتی	۳/۰۷۵	۳/۸۹۱	۳/۳۴۸	-
	مشارکت اقتصادی	۳۲/۹۲	۴۱/۱۵	۳۸/۸۰	+
	میزان فعالیت عمومی	۲۹/۵۳	۳۵/۵۳	۳۳/۸۲	+
بعد اجتماعی	نرخ بی سوادی	۴/۲۰	۱۳/۷۴	۸/۳۷	-
	نرخ بی سوادی در جمعیت لازم التعلیم	۱/۲۹	۲/۴۷	۱/۹۵	-
	میزان سالخوردگی جمعیت	۲/۱۵	۹/۶۵	۵/۱۷	-
	متوسط بعد خانوار	۳/۰۹	۳/۴۶	۳/۲۶	+
	میزان اشتغال به تحصیل	۲۶/۶۸	۳۲/۷۴	۲۸/۳۷	+
	محرومیت خانوار از رایانه	۳۶/۲۰	۷۸/۱۴	۵۴/۳۰	-
	محرومیت از اتومبیل شخصی	۳۰/۷۶	۶۱/۰۶	۴۶/۸۳	-
بعد کالبدی	جمعیت غیرفعال	۴۴/۸۲	۵۴/۲۰	۴۸/۵۵	-
	تراکم خانوار در واحد مسکونی	۱/۰۰	۱/۰۲	۱/۰۰۷	-
	تراکم نفر در واحد مسکونی	۳/۱۱	۳/۴۷	۳/۳۰	-

—	۲/۶۵	۳/۵۶	۲/۰۸	تراکم خالص مسکونی به ازای هر ۱۰۰ مترمربع زیربنا
—	۱/۷۱	۲/۲۷	۱/۳۸	تراکم نفر در اتاق
—	۱/۴۷	۶/۵۸	۰/۳۴	محرومیت از امکانات بهداشتی
—	۷/۵۵	۱۷/۹۴	۰/۹۵	محرومیت از امکانات زیرساختی
—	۳/۵۲	۷/۸۲	۰/۵۹	واحد‌های مسکونی با مساحت زیربنای کمتر از ۵۰ مترمربع
—	۲۸/۱۰	۳۳/۲۱	۱۴/۶۰	درصد واحد‌های مسکونی استیجاری
—	۶/۲۸	۲۱/۰۶	۰/۱۶	واحد‌های مسکونی بامصالح کم دوام
—	۱/۰۶	۴/۹۴	۰/۱۰	واحد‌های مسکونی با بیش از یک خانوار

مأخذ: زیاری ۱۳۷۷، تمنا ۱۳۸۳، موسوی و همکاران ۱۳۹۲، زنگنه ۱۳۸۹، جوان ۱۳۸۹

یافته‌ها و بحث

— تحلیل فضایی فقر شهری

در این بخش با بررسی ویژگی‌های شهر بابل با استفاده از آمار و اطلاعات موجود سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ به شناختی دقیق از محلات شهر بابل دست خواهیم یافت. به منظور درکی بهتر از ابعاد فقر شهری، شاخص-های فقر شهری به سه بعد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی طبقه بندی شده است، که در ادامه به تفصیل به ابعاد مختلف آن در محلات شهر بابل خواهیم پرداخت.

— بعد اقتصادی فقر

قابل ذکر است بررسی تمامی فاکتورها و عوامل اقتصادی به دلایل مختلف دارای محدودیت است. به عنوان مثال اطلاعات آماری رسمی در مورد درآمد خانوارها، قیمت زمین و مسکن و رسمیت مالکیت وجود ندارد. با این وجود شاخص‌های اقتصادی مانند: نرخ بیکاری، بار تکفل، بار معیشتی و مشارکت اقتصادی برای شهر بابل وجود داشته که این شاخص‌ها در محلات شهر مورد تجزیه و تحلیل و بررسی قرار گرفته است. نتایج یافته‌ها در سطح محلات شهر نشان می‌دهد محلات ۸، ۱۹ و ۳ دارای نامطلوب‌ترین وضعیت از نظر نرخ سرباری می‌باشد؛ مقدار این شاخص در سطح کل شهر رقمی بالغ بر ۳۷/۳۴ درصد

می باشد. در خصوص بار تکفل خالص، محلات مرکزی ۴ و ۶ نسبت به سایر محلات شهر در شرایط نامطلوب تری قرار دارد. همچنین مقدار بارتکفل خالص بدست آمده برای کل شهر رقم ۲/۳۴ را نشان می دهد که شرایط نسبتاً متعادلی در سطح شهر نشان می دهد. بررسی - ها نشان داد درصد بیکاری در سطح شهر رقم نسبتاً بالای ۱۱/۴۴ درصد می باشد. این در حالی است که محلات ۲۲ و ۹ شهر شرایط بسیار نامطلوبی تری نسبت به میانگین کل شهر دارند؛ میزان بیکاری در این محلات ۱۹/۳۵ و ۱۶/۳۵ درصد را نشان می دهد که تاثیر زیادی بر افزایش فقر در این محلات دارد. شاخص دیگر در اشتغال جمعیت و تعیین رابطه آن با جمعیت غیر شاغل، «بار معیشت» است. در بین محلات شهر، محلات ۴ و ۶ نامطلوبترین وضعیت را دارند. مقدار بار معیشتی بدست آمده برای این محلات به ترتیب عدد ۳/۸۹ و ۳/۶۳ را نشان می دهد.

جدول (۳) وضعیت شاخص های اقتصادی فقر شهر در محلات شهر بابل

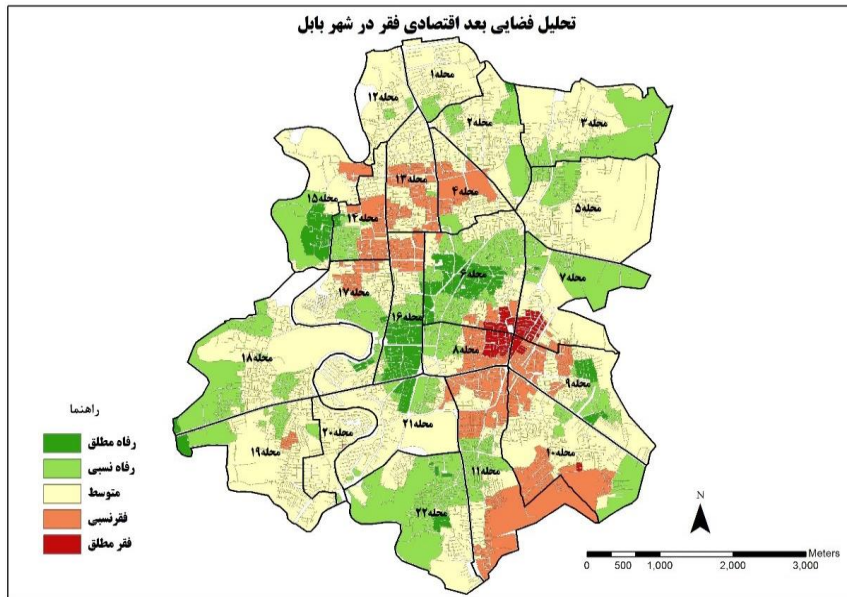
نام محله	نرخ سربراری	نرخ واقعی بارتکفل	بار اقتصادی	نرخ بیکاری	بار معیشتی	مشارکت اقتصادی	میزان فعالیت عمومی
محله ۱	۳۰/۵۸	۲/۴۳۲	۲/۹۹۷	۱۲/۶۶	۳/۴۳۲	۳۷/۵۸	۳۳/۳۶
محله ۲	۲۹/۹۵	۲/۲۶۹	۲/۸۸۳	۱۱/۸۰	۳/۲۶۹	۳۹/۷۵	۳۴/۶۸
محله ۳	۳۷/۰۰	۲/۲۱۲	۲/۹۲۶	۸/۸۸	۳/۲۱۲	۴۰/۱۴	۳۴/۱۷
محله ۴	۳۲/۸۲	۲/۸۹۲	۳/۳۸۶	۱۲/۹۸	۳/۸۹۲	۳۲/۹۳	۲۹/۵۳
محله ۵	۳۳/۰۴	۲/۲۳۱	۲/۹۸۱	۷/۷۵	۳/۲۳۱	۳۸/۶۲	۳۳/۵۵
محله ۶	۳۶/۶۳	۲/۶۴۰	۳/۱۶۳	۱۳/۰۸	۳/۶۴۰	۳۵/۲۵	۳۱/۶۱
محله ۷	۳۰/۶۷	۲/۲۰۶	۲/۸۱۴	۱۲/۲۲	۳/۲۰۶	۴۰/۸۷	۳۵/۵۴
محله ۸	۳۷/۷۰	۲/۴۷۹	۲/۹۸۸	۱۴/۱۱	۳/۴۷۹	۳۸/۰۵	۳۳/۴۷
محله ۹	۳۱/۳۷	۲/۵۶۱	۲/۹۷۸	۱۶/۳۵	۳/۵۶۱	۳۸/۵۳	۳۳/۵۸
محله ۱۰	۳۵/۲۱	۲/۲۹۶	۲/۹۷۴	۹/۷۵	۳/۲۹۶	۳۹/۴۹	۳۳/۶۲
محله ۱۱	۳۶/۰۰	۲/۵۰۵	۳/۰۷۷	۱۲/۲۰	۳/۵۰۵	۳۷/۹۳	۳۳/۵۰
محله ۱۲	۳۳/۸۵	۲/۲۰۲	۲/۹۲۵	۸/۶۴	۳/۲۰۲	۳۸/۵۳	۳۴/۱۸
محله ۱۳	۳۳/۶۰	۲/۴۴۶	۳/۰۰۱	۱۲/۹۱	۳/۴۴۶	۳۷/۰۸	۳۳/۳۲
محله ۱۴	۲۹/۶۰	۲/۲۸۵	۲/۸۴۶	۱۳/۳۴	۳/۲۸۵	۳۹/۴۲	۳۵/۱۳

۳۴/۴۱	۳۸/۴۴	۳/۰۷۶	۵/۵۱	۲/۹۰۶	۲/۰۷۶	۳۰/۷۰	محل ۱۵
۳۵/۳۷	۳۹/۷۵	۳/۲۳۰	۱۲/۴۵	۲/۸۲۷	۲/۲۳۰	۳۵/۴۰	محل ۱۶
۳۵/۴۱	۴۰/۳۳	۳/۲۱۵	۱۲/۱۷	۲/۸۲۳	۲/۲۱۵	۳۲/۲۳	محل ۱۷
۳۳/۹۹	۴۰/۰۳	۳/۱۳۷	۶/۲۴	۲/۹۴۱	۲/۱۳۷	۳۶/۲۷	محل ۱۸
۳۳/۵۲	۴۰/۱۲	۳/۲۸۲	۹/۱۱	۲/۹۸۳	۲/۲۸۲	۳۷/۳۴	محل ۱۹
۳۳/۷۵	۴۰/۲۸	۳/۱۷۱	۶/۵۶	۲/۹۶۲	۲/۱۷۱	۳۶/۵۳	محل ۲۰
۳۴/۲۴	۳۹/۴۴	۳/۳۸۷	۱۳/۷۶	۲/۹۲۰	۲/۳۸۷	۳۶/۱۳	محل ۲۱
۳۵/۱۹	۴۱/۱۶	۳/۵۲۳	۱۹/۳۵	۲/۸۴۱	۲/۵۲۳	۳۶/۷۷	محل ۲۲
۳۳/۸۲	۳۸/۸۰	۳/۳۴۸	۱۱/۴۴	۲/۹۶۱	۲/۳۴۸	۳۴/۰۶	کل شهر

نتایج تحلیل فضایی نشان داد که پراکندگی فضایی شهر از نظم خاصی برخوردار نبوده است. قسمت مرکزی شهر به ویژه محلات ۶، ۱۶ و قسمت غربی شهر (محل ۱۵) در مطلوب‌ترین شرایط از نظر رفاه اقتصادی قرار گرفته اند. در مقابل، محدوده‌های شمالی غربی و جنوب شرقی شهر از فقر گسترده‌ای رنج می‌برند. همچنین یافته‌ها نشان داد که بیش از ۲۳ درصد جمعیت شهر در شرایط فقر نسبی و ۱/۷ درصد جمعیت در شرایط فقر مطلق هستند. که این میزان از جمعیت (۵۵۸۸۰ نفر) در ۱۹/۴ درصد از مساحت شهر سکونت دارند. در شرایط کلی، جمعیتی که در شرایط نامناسب اقتصادی زندگی می‌کنند و به نوعی فقر را تجربه می‌کنند کمی بیشتر از افرادی هستند که در شرایط رفاه نسبی یا مطلق هستند.

جدول (۴) تحلیل فضایی بعد اقتصادی فقر شهری

فقر مطلق	فقر نسبی	متوسط	رفاه نسبی	رفاه مطلق	ابعاد		بعد اقتصادی
					تعداد	جمعیت	
۳۷۷۷	۵۲۱۰۳	۱۰۹۸۰۵	۳۹۹۶۴	۱۲۵۹۶	درصد		
۱/۷۳	۲۳/۸۷	۵۰/۳۱	۱۸/۳۱	۵/۷۷	تعداد		
۱۵/۱۸	۴۹۶/۴۱	۱۳۹۸/۹۹	۶۱۶/۸۶	۱۰۳/۶۸	درصد	مساحت	
۰/۵۸	۱۸/۸۷	۵۳/۱۷	۲۳/۴۴	۳/۹۴	درصد		

شکل (۲) تحلیل فضایی بعد اقتصادی فقر شهری

- بعد اجتماعی فقر

مسئله محرومیت در ابعاد مختلف اجتماعی به عنوان واقعیتی جدید همواره مورد توجه اندیشمندان اجتماعی، اقتصادی و برنامه ریزان بوده است. در بعد اجتماعی فقر شهر ۸ شاخص مورد بررسی قرار گرفته است. که در ادامه به مهمترین آنها اشاره خواهد شد.

نتایج یافته‌ها نشان می‌دهد میزان بی‌سوادی در شهر بابل $\frac{۸}{۳}$ درصد است. در مقیاس محله، حداکثر بی‌سوادی در سطح محلات حاشیه ۳ و ۱۸ مشاهده شده است. در مقابل محلات ۱۴ و ۱ حداقل نرخ بی‌سوادی را در بین محلات شهر نشان می‌دهند. همچنین نرخ بی‌سوادی در جمعیت لازم‌التعلیم در سطح محلات ۱۵ و ۱۱ بالاترین مقدار را دارد. همچنین مقدار این شاخص در سطح شهر نشان می‌دهد که $\frac{۱}{۹}$ درصد از افراد لازم‌التعلیم بی‌سواد هستند که بعد اجتماعی فقر را در سطح شهر به صورت بارزتری نشان می‌دهد. در سطح محلات شهر، محلات ۶ و ۴ بالاترین نسبت سالخوردگی را دارند. در این

محلات به ترتیب ۹/۶ و ۸/۶ درصد از جمعیت شان را افراد سالخورده بالای ۶۵ سال تشکیل داده است. مقدار این شاخص در سطح شهر رقم ۵/۱ درصد را نشان داده است.

رایانه‌ها معنای کلاسیک سواد را که توانایی خواندن و نوشتن بود بی اعتبار می کنند و توانایی استفاده از رایانه امروز به عنوان یکی از مولفه های اصلی سواد تلقی می شود. در بین محلات شهر بابل محلات ۳ و ۱۹ به ترتیب با ۷۸/۱ و ۷۴/۳ درصد، بالاترین میزان محرومیت از رایانه را دارند که رقم قابل توجهی است.

اگر چه در دنیای امروز استفاده از اتومبیل شخصی با توجه به مشکلات زیستی محیطی، مصرف انرژی و ... مورد مذمت قرار می گیرد اما توجه به محروم بودن بخشی از جامعه از آسایش و رفاه حاصل از مالکیت اتومبیل شخصی، نویسندگان این پژوهش، جهت شناسایی پهنه‌های فقر در شهر، این شاخص را مورد استفاده قرار داده اند. یافته‌ها نشان داد میانگین محرومیت در سطح شهر ۴۶/۸ درصد می باشد. این در حالی است که محلات ۳ و ۲۲ به ترتیب با ۶۱ و ۵۸/۱ درصد بالاترین سطح محرومیت را دارند.

جدول (۵) وضعیت شاخص‌های اجتماعی فقر شهر در محلات شهر بابل

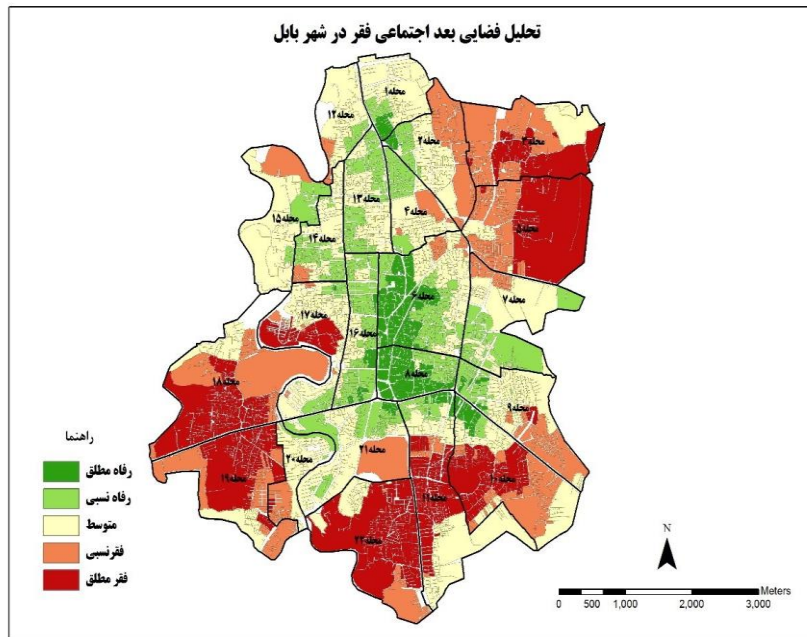
نام محله	نرخ بی سواد	نرخ بی سواد در جمعیت لازم‌التعلیم	میزان سالخوردگی جمعیت	بعد خانوار	میزان اشتغال به تحصیل	میزان اشتغال به رایانه	محرومیت خانوار از اتومبیل شخصی	محرومیت خانوار از اتومبیل شخصی	جمعیت غیر فعال
محله ۱	۵/۱۲	۱/۶۹۳	۴/۸۶۲	۳/۱۱۰	۳۱/۲۲	۴۱/۲۳	۳۵/۷۶	۵۱/۱۷	
محله ۲	۷/۵۵	۱/۴۹۳	۳/۸۷۱	۳/۲۳۱	۲۸/۹۴	۵۰/۷۸	۴۷/۵۰	۴۸/۴۷	
محله ۳	۱۳/۷۴	۲/۲۹۵	۳/۵۰۳	۳/۴۶۶	۲۴/۶۸	۷۸/۱۵	۶۱/۰۶	۴۴/۸۴	
محله ۴	۷/۷۸	۱/۳۰۰	۸/۶۱۰	۳/۱۷۷	۳۲/۷۵	۴۳/۷۴	۴۰/۰۸	۵۴/۲۱	
محله ۵	۱۱/۲۷	۱/۸۳۶	۴/۴۳۸	۳/۳۳۶	۲۵/۵۵	۶۴/۴۴	۵۳/۰۵	۴۸/۶۸	
محله ۶	۷/۵۶	۱/۹۸۳	۹/۶۵۴	۳/۱۲۷	۲۸/۶۵	۴۹/۶۱	۵۰/۰۹	۵۱/۷۹	
محله ۷	۵/۹۵	۱/۷۳۳	۳/۹۳۳	۳/۲۷۹	۲۹/۴۴	۴۳/۷۱	۳۹/۶۷	۴۸/۲۰	
محله ۸	۶/۳۱	۲/۱۳۴	۸/۵۹۱	۳/۱۸۶	۲۹/۲۰	۴۸/۰۷	۴۳/۷۲	۵۱/۳۷	
محله ۹	۶/۷۵	۲/۰۲۷	۳/۴۷۸	۳/۳۳۶	۲۹/۶۸	۵۶/۱۸	۴۶/۴۵	۴۹/۸۱	
محله ۱۰	۸/۱۴	۲/۳۱۰	۲/۴۱۵	۳/۴۱۳	۳۰/۳۸	۶۲/۴۲	۵۳/۵۶	۴۸/۰۹	

۴۸/۷۰	۵۶/۰۴	۶۵/۵۷	۲۸/۲۳	۳/۳۸۵	۴/۴۹۶	۲/۳۹۵	۱۰/۵۹	محله ۱۱
۴۹/۲۴	۴۷/۰۳	۵۱/۲۵	۲۷/۴۷	۳/۲۷۶	۶/۷۵۴	۱/۷۲۵	۱۰/۱۳	محله ۱۲
۵۱/۳۱	۳۷/۱۹	۳۸/۹۵	۲۸/۰۱	۳/۰۹۴	۸/۰۱۲	۲/۰۴۰	۶/۷۱	محله ۱۳
۴۹/۳۴	۳۰/۷۷	۳۶/۲۱	۲۹/۰۲	۳/۱۹۸	۴/۶۷۶	۲/۰۴۴	۴/۲۰	محله ۱۴
۴۷/۲۱	۳۳/۶۱	۴۲/۰۵	۲۷/۱۸	۳/۱۸۰	۴/۶۶۱	۲/۴۷۵	۶/۵۷	محله ۱۵
۴۸/۲۴	۴۲/۶۸	۴۲/۶۸	۲۸/۶۶	۳/۱۱۳	۸/۱۳۸	۱/۸۷۷	۶/۲۰	محله ۱۶
۴۷/۹۰	۴۱/۱۰	۴۶/۰۸	۲۸/۴۹	۳/۲۳۴	۵/۳۰۴	۱/۸۱۷	۷/۵۷	محله ۱۷
۴۴/۹۶	۵۵/۵۵	۶۹/۶۶	۲۵/۰۱	۳/۳۵۲	۳/۷۳۸	۱/۹۵۵	۱۲/۴۸	محله ۱۸
۴۴/۸۳	۵۶/۵۵	۷۴/۳۴	۲۶/۱۴	۳/۴۰۵	۲/۲۲۷	۱/۹۴۸	۱۰/۸۶	محله ۱۹
۴۵/۹۳	۴۶/۳۳	۵۸/۶۰	۳۰/۱۹	۳/۳۱۶	۲/۱۵۹	۲/۱۷۵	۶/۴۲	محله ۲۰
۴۸/۳۳	۵۴/۴۷	۵۹/۰۶	۲۸/۹۰	۳/۲۴۶	۶/۲۸۲	۱/۵۰۶	۱۰/۵۳	محله ۲۱
۴۵/۵۸	۵۸/۱۱	۷۱/۸۸	۲۶/۳۹	۳/۴۰۶	۴/۰۶۲	۲/۲۰۹	۱۱/۹۲	محله ۲۲
۴۸/۵۵	۴۶/۸۳	۵۴/۳۰	۲۸/۳۷	۳/۲۶۶	۵/۱۷۵	۱/۹۵۳	۸/۳۷۹	کل شهر

یافته‌ها نشان داده است بیش از ۳۶ درصد از مساحت شهر از لحاظ اجتماعی، در فقر نسبی و مطلق قرار دارد که در حدود ۲۹/۹ درصد از جمعیت شهر را در بر می‌گیرد. از نظر فضایی هم این مقدار از جمعیت، غالباً در حاشیه‌های شمال شرقی، جنوب و جنوب غربی بابل ساکن هستند. همانند بعد اقتصادی فقر، در بعد اجتماعی هم محلات مرکزی شهر وضعیت مطلوب تری نسبت به سایر مناطق دارند؛ اکثریت جمعیت محلات ۶ و ۸ در وضعیت کاملاً مطلوبی از نظر اجتماعی قرار دارند که بیش از ۴۰ درصد از جمعیت کل شهر را شامل می‌شود. در مقابل محلات شماره ۱۹، ۲۲، ۱۸ و ۵ (نقشه شماره ۳) جزو محلاتی با میزان فقر بالا هستند.

جدول (۶) تحلیل فضایی بعد اجتماعی فقر شهری

فقر مطلق	فقر نسبی	متوسط	رفاه نسبی	رفاه مطلق	ابعاد		میزان فقر نسبی
					تعداد	درصد	
۱۹۳۰۴	۴۵۹۴۰	۶۴۶۵۵	۶۲۹۰۲	۲۵۴۴۴	تعداد		
۸/۸۵	۲۱/۰۵	۲۹/۶۲	۲۸/۸۲	۱۱/۶۶	درصد		
۱۶۳/۶۹	۷۹۷/۰۴	۷۹۸/۷۸	۶۰۸/۷۶	۲۶۲/۸۵	هکتار		
۶/۲۲	۳۰/۲۹	۳۰/۳۶	۲۳/۱۴	۹/۹۹	درصد		

شکل (۳) تحلیل فضایی بعد اجتماعی فقر شهری

- بعد کالبدی فقر

شاخص‌های مسکن ابزار مناسبی برای سنجش و ارزیابی کالبد منطقه یا قسمتی از یک شهر می‌باشند. در این بخش به بررسی و تحلیل ۱۰ شاخص کالبدی فقر که عموماً مرتبط با مسکن است خواهیم پرداخت.

نتایج یافته‌ها نشان می‌دهد شهر بابل به لحاظ تراکم خانوار در واحد مسکونی از شرایط نسبتاً مناسبی برخوردار است. مقدار تراکم خانوار در کل شهر عدد $۱/۰۰۷$ را نشان می‌دهد. همچنین در مقیاس محلی، محلات شماره ۱۸ و ۲۱ نامطلوب‌ترین شرایط را در بین محلات شهر دارند.

میانگین شاخص تراکم نفر در اتاق، در سطح شهر مقدار $۱/۷$ نفر در هر اتاق را نشان می‌دهد. محله‌های ۱۹، ۱۸ و ۱۰ تنها محله‌هایی در شهر هستند که مقدار این شاخص در

این محلات، عدد بالاتر ۲ را نشان می دهد که نشان دهنده سطح بالاتری از فقر و محرومیت در آن ها می باشد.

منظور از محرومیت امکانات بهداشتی، عدم برخورداری خانوار از یکی از تسهیلات آب لوله کشی، حمام یا سرویس بهداشتی می باشد. یافته ها نشان داد محله ۳ نامطلوب ترین شرایط را به لحاظ برخورداری از امکانات بهداشتی در سطح شهر دارد. در این محله بیش از ۶ درصد واحدهای مسکونی از تسهیلات بهداشتی محروم است.

امکانات زیرساختی پایه و اساس هرمجتمع زیستی را تشکیل می دهد و فقدان هریک از تسهیلات آب، برق، گاز و تلفن مشکلات عدیده ای را برای ساکنانش فراهم می آورد. در مقیاس شهر مقدار این شاخص عدد ۷/۵ درصد را نشان می دهد. در میان محلات شهر، محله های حاشیه ای جنوبی و شمال شرقی همچون محله شماره ۱۹، با بیش از ۱۷ درصد محرومیت، بیشترین میزان محرومیت را در میان محلات شهر دارد.

نتایج نشان داد ۱/۰۶ درصد واحدهای مسکونی کل شهر، بیش از یک خانوار در یک واحد مسکونی سکونت دارند. در بین محلات، نامطلوب ترین وضعیت را محلات شماره ۲۱ و ۱۸ دارند که به ترتیب ۴/۹ و ۳/۴ درصد واحدهای مسکونی آنها چنین وضعیتی دارند. همچنین محلات ۱۸ و ۱۰ به ترتیب با ۲۱ و ۱۳/۹ درصد بیشترین سهم واحدهای مسکونی بامصالح کم دوام را به خود اختصاص داده اند.

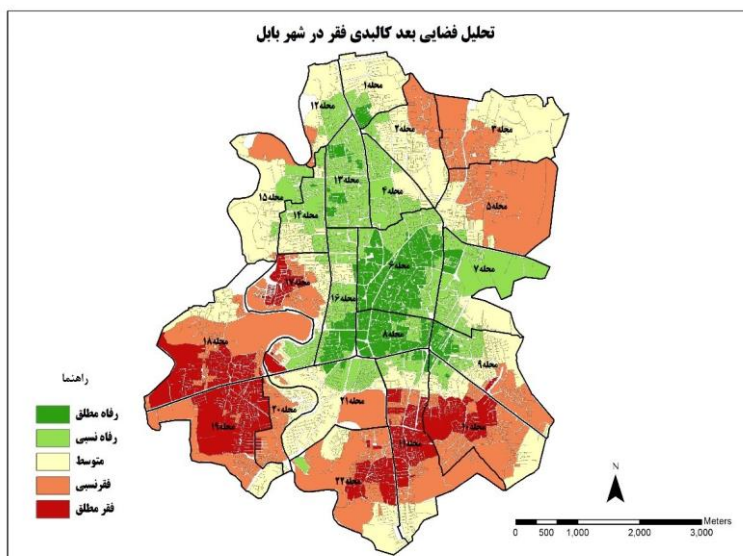
جدول (۷) وضعیت شاخص های کالبدی فقر شهر در محلات شهر بابل

نام محله	تراکم خانوار در واحد مسکونی	تراکم نفوذ در واحد مسکونی	تراکم خالص مسکونی به ازای ۱۰۰ مترمربع زیربنا	تراکم نفوذ در اتاق	محرومیت از امکانات بهداشتی	محرومیت از امکانات زیرساختی	زیربنای ۰.۵ مترمربع و کمتر	درصد واحدهای مسکونی با استیجاری	درصد واحدهای مسکونی با مصالح کم دوام	درصد واحدهای مسکونی با یک خانوار ساکن	در واحدهای مسکونی با بیش از یک خانوار ساکن
محله ۱	۱/۰۰۱	۳/۱۱۷	۲/۳۲۴	۱/۴۳۹	۰/۹۳۹	۵/۵۲۲	۱/۴۳۶	۲۸/۶۶	۰/۱۶۶	۰/۰۰۰	
محله ۲	۱/۰۰۷	۳/۲۵۶	۲/۷۳۲	۱/۶۹۵	۱/۸۲۷	۵/۸۵۸	۳/۷۱۷	۲۶/۱۷	۳/۰۲۴	۱/۰۷۱	
محله ۳	۱/۰۰۳	۳/۴۷۸	۲/۹۷۲	۱/۹۵۵	۶/۵۸۳	۱۲/۸۹	۵/۴۱۰	۱۴/۶۱	۶/۸۵۳	۰/۴۵۱	
محله ۴	۱/۰۰۳	۳/۲۴۶	۲/۱۹۰	۱/۴۸۶	۰/۸۰۳	۲/۴۵۰	۰/۵۹۱	۳۲/۳۲	۵/۲۳۹	۰/۲۵۳	
محله ۵	۱/۰۱۰	۳/۳۷۲	۲/۸۸۳	۱/۸۹۴	۲/۵۲۴	۱۴/۹۵	۶/۲۷۳	۲۴/۴۶	۱۳/۰۶	۱/۴۴۸	
محله ۶	۱/۰۱۰	۳/۱۷۱	۲/۳۹۹	۱/۵۳۵	۱/۲۶۴	۲/۹۴۴	۲/۴۱۱	۳۰/۰۲	۳/۱۴۳	۱/۰۳۱	
محله ۷	۱/۰۰۷	۳/۳۰۳	۲/۴۳۸	۱/۶۴۶	۰/۲۴۷	۳/۴۱۳	۰/۸۲۲	۲۹/۵۶	۲/۳۴۴	۰/۴۵۲	
محله ۸	۱/۰۰۴	۳/۲۳۹	۲/۳۰۸	۱/۵۳۲	۰/۵۹۱	۲/۴۱۱	۱/۸۶۵	۲۹/۲۵	۵/۰۰۵	۰/۳۱۸	
محله ۹	۱/۰۰۰	۳/۳۴۱	۲/۷۸۲	۱/۷۸۸	۱/۰۴۱	۸/۴۰۷	۲/۸۸۹	۳۱/۷۳	۶/۵۳۳	۰/۲۰۸	
محله ۱۰	۱/۰۱۳	۳/۴۶۱	۳/۱۷۶	۲/۰۰۶	۱/۹۵۲	۱۴/۳۴	۵/۸۰۳	۲۸/۵۵	۱۳/۹۳۷	۱/۷۶۲	
محله ۱۱	۱/۰۱۱	۳/۴۳۵	۲/۹۵۹	۱/۹۳۴	۱/۴۰۵	۱۱/۳۳	۵/۹۶۰	۳۰/۵۷	۱۲/۳۹	۱/۲۶۹	
محله ۱۲	۱/۰۰۳	۳/۳۲۴	۲/۴۹۸	۱/۶۱۲	۰/۵۷۶	۳/۷۴۶	۳/۸۴۲	۳۰/۱۶	۳/۶۵۰	۰/۵۷۶	
محله ۱۳	۱/۰۰۸	۳/۱۶۴	۲/۰۸۸	۱/۳۸۲	۰/۵۶۳	۳/۴۸۸	۱/۱۵۴	۲۴/۹۸	۳/۴۳۴	۰/۴۲۹	
محله ۱۴	۱/۰۰۲	۳/۲۵۰	۲/۱۰۹	۱/۳۸۶	۰/۴۰۶	۰/۹۵۷	۰/۶۰۹	۳۰/۱۴	۴/۰۲۹	۰/۰۸۷	
محله ۱۵	۱/۰۰۱	۳/۲۳۴	۲/۱۷۵	۱/۴۶۴	۳/۱۳۶	۴/۹۴۶	۱/۸۰۹	۲۲/۲۰	۹/۰۴۷	۱/۴۴۸	
محله ۱۶	۱/۰۰۲	۳/۱۲۸	۲/۲۴۷	۱/۴۵۱	۰/۳۱۸	۲/۷۷۵	۱/۷۵۲	۲۹/۹۶	۲/۵۴۸	۰/۵۰۰	
محله ۱۷	۱/۰۱۳	۳/۲۸۲	۲/۵۳۵	۱/۶۳۵	۰/۴۹۵	۵/۰۸۴	۱/۳۷۲	۳۲/۰۱	۷/۸۵۲	۱/۰۳۵	
محله ۱۸	۱/۰۲۹	۳/۴۴۴	۳/۲۸۷	۲/۰۸۳	۰/۹۷۴	۹/۸۲۶	۵/۵۷۷	۲۲/۴۰	۲۱/۰۶	۳/۴۲۳	
محله ۱۹	۱/۰۱۶	۳/۴۵۸	۲/۴۶۳	۲/۲۷۲	۱/۶۴۴	۱۷/۹۴	۷/۸۲۱	۲۸/۱۴	۳/۹۲۲	۱/۴۳۳	
محله ۲۰	۱/۰۰۰	۳/۳۱۶	۲/۸۰۷	۱/۸۹۸	۱/۰۸۳	۱۲/۸۱	۵/۱۷۴	۳۲/۱۹	۳/۶۱۰	۰/۲۴۱	
محله ۲۱	۱/۰۲۰	۳/۳۱۵	۲/۷۱۴	۱/۷۲۲	۰/۹۴۵	۸/۱۶۵	۴/۸۱۳	۳۳/۲۲	۲/۱۰۶	۴/۹۴۲	
محله ۲۲	۱/۰۰۹	۳/۴۴۰	۳/۲۵۵	۱/۹۵۶	۳/۱۲۶	۱۱/۹۷	۶/۳۵۱	۲۷/۱۱	۵/۳۳۱	۱/۰۵۳	
کل شهر	۱/۰۰۷	۳/۳۰۷	۲/۶۵۶	۱/۷۱۶	۱/۴۷۴	۷/۵۵۷	۳/۵۲۰	۲۸/۱۰	۶/۲۸۶	۱/۰۶۵	

نتایج یافته‌ها نشان داد که حاشیه‌های جنوبی و شمال شرقی شهر همچون ابعاد اقتصادی و اجتماعی در شرایط نامساعدی قرار دارند. از نظر فضایی غالب محلات ۱۹، ۱۸ و ۱۱ در شرایط فقر کالبدی قرار دارند. در مقابل محله‌های ۶، ۸، ۱۶ و ۱۳ که در محدوده مرکزی شهر واقع می‌باشند در شرایط نسبتاً مطلوبی قرار دارند. در مقیاس شهر بیش از ۳۵ درصد از جمعیت شهر در مناطقی از شهر سکونت دارند که دارای فقر نسبی یا مطلق کالبدی هستند. که این میزان جمعیت در ۴/۴۵ درصد از مساحت شهر زندگی می‌کنند.

جدول (۸) تحلیل فضایی بعد کالبدی فقر شهری

فقر مطلق	فقر نسبی	متوسط	رفاه نسبی	رفاه مطلق	ابعاد	
					تعداد	درصد
۳۹۲۲۳	۳۸۹۰۷	۵۰۰۳۵	۶۳۳۵۴	۲۶۷۲۶	تعداد	بعد کالبدی
۱۷/۹۷	۱۷/۸۳	۲۲/۹۳	۲۹/۰۳	۱۲/۲۵	درصد	
۳۴۳/۷۰	۸۵۱/۲۹	۷۳۳/۷۲	۴۸۶/۹۷	۲۱۵/۴۶	هکتار	
۱۳/۰۶	۳۲/۳۵	۲۷/۸۹	۱۸/۵۱	۸/۱۹	درصد	

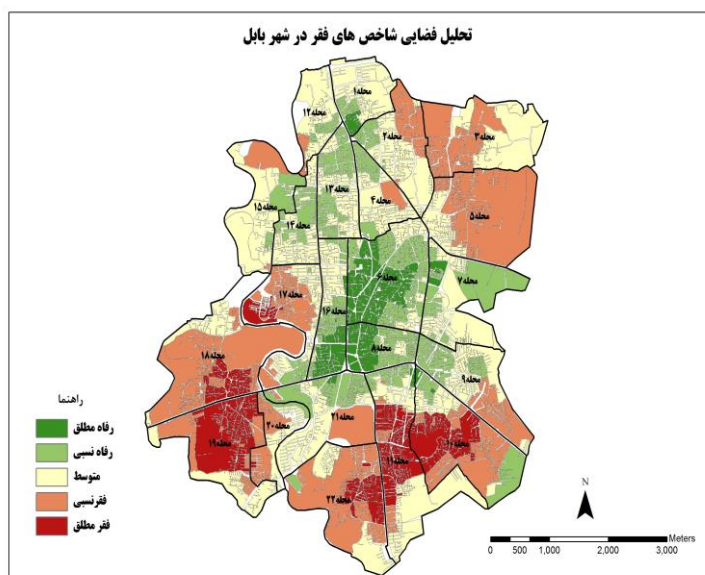
شکل (۴) تحلیل فضایی بعد کالبدی فقر شهری

الگوی نهایی فقر شهری

الگوی نهایی فقر جهت شناسایی پهنه‌های اصلی فقر در شهر بابل، حاصل از تلفیق فضایی ۲۵ شاخص موجود در ابعاد سه گانه اقتصادی، اجتماعی و کالبدی می‌باشد. نتایج نشان داد در محدوده‌های شمالی و شمال غربی شهر پهنه‌های کوچکی از فقر دیده می‌شود. اما پهنه‌های اصلی فقر در محدوده‌های شمال شرقی و جنوب شرقی و غربی دیده می‌شود. پهنه‌های فقر در شهر بابل جمعیتی بالغ بر ۴۷۱۴۰ نفر را در خود جای داده اند که ۳۵/۲ درصد از جمعیت کل شهر را تشکیل می‌دهد. از نظر مساحت هم این مناطق بیش از ۴۳ درصد مساحت کل شهر را شامل می‌شود. در مقابل، اغلب مناطق مرکزی شهر مانند محلات ۶، ۸ و ۱۶ در شرایط مطلوبی از لحاظ اقتصادی، اجتماعی و کالبدی قرار دارند. لازم به یادآوری است که تنها ۲۸/۳ درصد از جمعیت شهر و ۲۱/۳۴ درصد از مساحت شهر در شرایط مطلوبی قرار دارند که نشان دهنده این است بیشتر فضای شهر دچار مشکلات عدیده در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و کالبدی می‌باشند.

جدول (۶) تحلیل فضایی بعد کالبدی فقر شهری

فقر مطلق	فقر نسبی	متوسط	رفاه نسبی	رفاه مطلق	ابعاد		تلفیقی از همه ابعاد	
					تعداد	جمعیت		
۳۳۰۷۲	۴۳۸۳۸	۷۹۵۴۹	۴۵۶۲۲	۱۶۱۶۴	درصد	۷/۴۱		
۱۵/۱۵	۲۰/۰۹	۳۶/۴۵	۲۰/۹۰	۷/۴۱	هکتار	۱۳۹/۴۱		
۲۷۳/۱۶	۸۶۹/۹۶	۹۲۶/۴۸	۴۲۲/۱۲	۱۳۹/۴۱	درصد	۵/۳۰		

شکل (۵) تحلیل فضایی بعد نهایی فقر شهری

گستره های فقر که بخش جدایی ناپذیری از مناطق شهری را تشکیل داده اند، به دلیل تبعات و پیامدهای منفی این پدیده (فقر) و گسترش آن همواره مورد توجه برنامه ریزان قرار گرفته اند؛ مساله مهم، در جلوگیری از گسترش پدیده فقر، شناخت دقیق پهنه های فقر و تبلور فضایی آن در شهرهاست زیرا وضعیت فقر و گسترش آن در شهرهای ایران، الگوهای متفاوتی دارد. الگوی حاکم بر توسعه در شهرهای ایران و دیگر کشورهای در حال توسعه علاوه بر اینکه مساله فقر را حل نکرده بلکه تشدید کننده بی عدالتی بین محلات شهری و بی توجهی به مناطق دور از مرکز است. این در حالی است که مهمترین راه حل نیل به خودکفایی، رفع فقر و محرومیت و کاهش تفاوت درآمد و اشتغال در مناطق حاشیه ای می باشد.

برای سنجش فقر، مانند اغلب مفاهیم دیگر نیاز به تعیین شاخص هایی است که هر کدام جنبه ای از موضوع را مورد ارزیابی قرار می دهند (لطیفی و سجاسی، ۱۳۹۰: ۱۷۰). و اصولاً باید در این ارزشیابی شاخص هایی اولویت داده شوند که بر واقعیت اجتماعی منطبق و

به سهولت قابل بررسی و اندازه‌گیری باشند. به واسطه چند وجهی بودن مسئله فقر شاخص هایی که جهت بررسی فقر توسط مجامع علمی و جهانی بیان شده‌اند در قالب سه مولفه اقتصادی، اجتماعی و کالبدی عنوان شده‌اند. در این پژوهش با توجه به مبنا قرار دادن داده‌های آماری مرکز آمار ایران صحت الگوهای فضایی فقر در سطح شهر بابل قابل اعتماد می‌باشد. بر همین اساس الگوی فضایی فقر در سطح شهر بابل مانند غالب شهرهای ایران عمدتاً محلات و نواحی حاشیه‌ای شهر را در بر می‌گیرد. در مقابل محلات مرکزی عمدتاً دارای شرایط مطلوبی به لحاظ برخورداری از خدمات و زیرساخت‌ها و شرایط اجتماعی و اقتصادی می‌باشند. عمده پژوهش‌های انجام شده در ایران بر خوشه بندی ابعاد فقر تاکید دارند. به طور مثال در مطالعه‌ای در مورد توزیع فقر در فضاهای شهری تبریز، خوشه های مرغه نزدیک به مرکز شهر گرایش داشته اند و خوشه های فقیر در حاشیه شهر پراکنده گشته‌اند (روستایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۵)، که نتایج پژوهش حاضر نیز همسو و تأیید کننده نتایج مطالعه فوق می‌باشد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

پیچیدگی سیستم‌های شهری و روابط و تعاملات بین آن‌ها موجب شکل‌گیری پدیده‌های مختلفی در پهنه شهر و فرا شهری می‌شود. نابرابری فضایی یکی از همین پدیده‌های شهری بشمار می‌رود که از مصادیق آن می‌توان به فقر شهری اشاره کرد. آگاهی از وضعیت فقر در یک شهر نخستین قدم در مسیر برنامه‌ریزی برای مبارزه با این پدیده و پیامدهای ناشی از آن در محیط شهری می‌باشد. پس از تعیین گستره‌ی فقر و اطلاع از عوامل مؤثر بهتر می‌توان به تصریح اهداف و گزینش روش‌های عملی، اجرای برنامه‌های کاهش فقر و بهبود توزیع امکانات اقدام نمود.

در این مقاله به شناسایی الگوی فضایی ابعاد مختلف فقر در شهر بابل پرداخته شده است. به همین منظور از ۲۵ شاخص اقتصادی، اجتماعی و کالبدی استخراج شده از بلوک‌های آماری سال ۱۳۹۰ شهر بابل استفاده شده است. نتایج تحلیل فضایی شاخص نهایی فقر شهری در بعد اقتصادی در شهر بابل نشان داد پهنه‌های اصلی فقر در سه محدوده اصلی شهر وجود دارد. حاشیه‌های غربی شهر و قسمت‌های شرقی و جنوب شرقی شهر، که

شامل قسمت هایی از محله هایی همچون محله ۸، ۴، ۱۱، و ۱۳ است از جمله مهمترین پهنه های فقر شهری در سطح شهر بابل تشکیل داده اند، در این محلات شاخص های اصلی فقر شهر همچون نرخ بیکاری، بارتکفل و بارمعیشتی نسبت های بالایی را نشان می دهد. به عنوان مثال، نرخ بیکاری در این محلات به ترتیب عدد ۱۴/۱۱، ۱۲/۹۸، ۱۲/۲۰ و ۱۲/۹۱ درصد را نشان می دهد که نسبت به میانگین ۱۱/۴۴ درصدی شهر بابل، رقم نسبتاً قابل تأملی می باشد. در بعد اجتماعی محلات شماره ۲۲، ۱۹، ۱۸ و ۵ جزء محلاتی با میزان فقر بالا هستند. همه ی محلات مذکور در قسمت های حاشیه ای شهر قرار دارند. این امر نشان دهنده نامناسب بودن وضعیت شاخص های اجتماعی بیان شده در این محلات می باشد. به عنوان نمونه نرخ بی سوادی در محلات ۱۸ و ۲۲ به ترتیب رقم ۱۲/۴۸ و ۱۱/۹۲ درصد را نشان می دهد که نسبت به میانگین ۸/۳۷ درصدی شهر، اختلاف زیادی دارد.

در بعد کالبدی، حاشیه های جنوبی و شمال شرقی شهر همچون ابعاد اقتصادی و اجتماعی در شرایط نامساعد کالبدی قرار دارند. از نظر فضایی غالب محلات ۱۹، ۱۸ و ۱۱ در شرایط فقر کالبدی قرار دارند. در مجموع در بین ابعاد مختلف فقر شهری، بعد کالبدی، گستره بیشتری از جمعیت شهر را در خود جای داده است که شامل ۹۰۰۸۰ نفر (۴۱/۲۸ درصد از جمعیت شهر) می باشد. در الگوی نهایی فقر، پهنه های اصلی در محدوده های شمال شرقی و جنوب شرقی و غربی بابل دیده می شوند، که عمدتاً شامل محله های مانند ۱۰، ۱۱، ۱۹ می شود. در مجموع پهنه های فقر در شهر بابل جمعیتی بالغ بر ۴۷۱۴۰ نفر را در بر گرفته است که ۳۵/۲ درصد از جمعیت کل شهر را تشکیل می دهد. از نظر مساحت هم این مناطق بیش از ۴۳ درصد مساحت شهر را شامل می شوند. در مقابل، اغلب مناطق مرکزی شهر مانند محلات ۶، ۸ و ۱۶ در شرایط مطلوبی از لحاظ اقتصادی، اجتماعی و کالبدی قرار دارند. لازم به یادآوری است که تنها ۲۸/۳ درصد از جمعیت شهر و ۲۱/۳۴ درصد از مساحت شهر در شرایط مطلوبی قرار دارند که نشان دهنده این است بیشتر محدوده شهر بابل با مشکلات عدیده ای در زمینه های مختلف اقتصادی، اجتماعی و کالبدی مواجه است. با توجه به نتایج به دست آمده در این پژوهش، اقداماتی که جهت توانمند سازی این محدوده ها باید صورت پذیرد به شرح زیر ارائه می گردد:

- توانمند سازی پهنه‌های شناسایی شده با توجه به علل فقر و ابعاد شناخته شده
- توجه سازمان‌های دولتی و غیردولتی ذیربط جهت توزیع عادلانه منابع، تسهیلات و امکانات به مناطق حاشیه‌ای شهر با محوریت فرمانداری
- ارتقاء کیفیت کالبدی محیط در محلات فقیر با محوریت شهرداری
- اولویت دادن به مسائل اقتصادی در این مناطق با توجه به تاثیر مستقیم و عمیق بعد اقتصادی نسبت به سایر ابعاد
- توجه به عدالت فضایی و تمرکززدایی منابع و امکانات از محلات مرکزی شهر

منابع

- ارضروم چیل، نسرین، (۱۳۸۴)، ابعاد گوناگون فقر در ایران، مجموعه پژوهش های اقتصادی، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، صص ۷.
- استیگلیتز، جوزف، میر، جerald، (۱۳۸۲)، پیشگامان اقتصاد توسعه: آینده در چشم انداز، مترجم غلام رضا آزاد(ارمکی)، تهران، نشر نی، چاپ اول، صص ۲۲۳-۲۷۰.
- بمانیان، محمدرضا، رضایی راد، هادی، منصور رضایی، مجید، (۱۳۹۰)، فصلنامه مدیریت و برنامه ریزی شهری (هنر و معماری سال نهم، شماره ۲۷، بهار و تابستان ۱۳۹۰) ویژه نامه اقتصاد شهری، صص ۱۴۳-۱۵۶.
- تمنا، سعید، (۱۳۸۳)، مبانی جمعیت شناسی، چاپ یازدهم، انتشارات پیام نور.
- پژوهان، جمشید، (۱۳۷۵)، فقر، خط فقر و کاهش فقر، نشریه گردهمایی بررسی مسئله فقر و فقرزدایی دوره اول، شماره ۲، صص ۵-۲۴.
- جوان، جعفر، (۱۳۸۹)، جغرافیای جمعیت ایران، چاپ ششم، انتشارات جهاد دانشگاهی دانشگاه فردوسی مشهد.
- جواهری پور، مهرداد، داورپناه، بابک، (۱۳۸۱)، سکونتگاه های ناپایدار اقشار کم درآمد شهری، فصلنامه ی عمران و بهسازی شهری (هفت شهر)، سال سوم، شماره ۸، صص ۸۲-۹۷.
- روستایی، شهریور، احدنژاد، محسن، اصغری زمانی، اکبر، زنگنه، علیرضا، سعیدی، شهرام، (۱۳۹۴)، ارزیابی فقر شهری در محلات اسکان غیررسمی شهر کرمانشاه با استفاده از مدل تحلیل عاملی (نمونه موردی محله دولت آباد و شاطرآباد)، نشریه علمی- پژوهشی جغرافیا و برنامه ریزی، سال ۱۹، شماره ۵۳، صص ۱۶۶-۱۳۷.
- روستایی، شهریور، کریم زاده، حسین، زادولی، فاطمه، (۱۳۹۵)، بررسی تحلیل فضایی گسترش فقر شهری در شهر تبریز طی سال های ۱۳۷۵-۱۳۸۵، مجله آمایش جغرافیایی فضا، سال ششم، شماره ۲۲، صص ۱۲۵-۱۳۶.

- زنگنه، علیرضا، (۱۳۸۹)، شناخت الگوی فضایی گسترش فقر شهری با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) در شهر کرمانشاه طی سال‌های (۱۳۷۵-۱۳۸۵)، دانشکده علوم انسانی دانشگاه زنجان.
- زیاری، کرامت اله، (۱۳۷۷)، مدل‌های تحلیلی فقر، توزیع درآمد و نابرابریهای منطقه ای در ایران، *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، شماره ۴۸، صص ۹۲-۸۰.
- صرافی، مظفر، (۱۳۸۷)، ساماندهی سکونتگاه‌های غیر رسمی کشور در پرتو حکمروایی خوب شهر، *نشریه هفت شهر*، شماره ۲۳ و ۲۴، صص ۴-۱۳.
- طارمی، علی، (۱۳۸۷)، سنجش فقر شهری در محله اسلام آباد زنجان با استفاده از GIS، دانشگاه زنجان، صص ۱-۵.
- لطیفی، غلامرضا، سجاسی قیداری، مجید، (۱۳۹۰)، رتبه بندی سطح رفاه اجتماعی شهرستانهای استان زنجان با استفاده از مدل TOPSIS، *فصلنامه برنامه ریزی و توسعه اجتماعی*، شماره ۷، صص ۱۶۶-۱۸۹.
- مجیدی خامنه، بتول، محمدی، علیرضا، (۱۳۸۴)، درآمدی بر شناخت و سنجش فقر شهری، *جغرافیا، نشریه علمی- پژوهشی انجمن جغرافیایی ایران*، دوره جدید، سال سوم، شماره ۶ و ۷، صص ۱-۱۸.
- موسوی، میرنجف، آفتاب، احمد، عبدالحسین پور، امیر، سلطانزاده، واله، (۱۳۹۳)، تحلیل توزیع فضایی زیرساختهای ثانویه گردشگری در شهر ارومیه، اولین کنگره بین المللی افق‌های جدید در معماری و شهرسازی، تهران، صص ۳۳-۲۳.
- مهدی، علی، پوراحمد، احمد، حاتمی نژاد، حسین، (۱۳۹۳)، بررسی و تحلیل سلامت زیست و دسترسی به شاخص های سلامت در محلات حاشیه نشین (مورد مطالعاتی محله شادقلیخان قم)، *نشریه علمی- پژوهشی جغرافیا و برنامه ریزی*، سال ۸۱، شماره ۴۹، صص ۲۹۳-۲۵۹.
- نور محمدی، مهدی، حاضری، هاتف، (۱۳۸۷)، عوامل مرتبط با فقر شهریفایران طی سالهای (۱۳۸۵-۱۳۶۳)، *فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی*، سال یازدهم، شماره ۴۰، صص ۳۶۷-۴۰۰.

- یوسفی، علی، ورشوئی، سمیه، (۱۳۸۹)، نابرابری اجتماعی در فضای شهری مشهد: برآوردی از نابرابریهای درآمدی و تحصیلی در نواحی شهر"، *مجله مطالعات اجتماعی ایران*، سال چهارم، شماره ۴، صص ۱-۱۷.
- Baharoglu, Deniz and Kessides, Christine. (2002) "Urban poverty". A Sourcebook for Poverty Reduction Strategies, Chapter 16, PP: 2.
- Baker, Judy. (2009) "Meeting the Challenge of Urban poverty and Slums", The World Bank, PP: 10-19.
- Fay, Marianna. (2005) "The Urban Poor in Latin America" The World Bank, Washington, D.C, PP: 2.
- He, S., Liu, Y., Wu, F., & Webster, C. (2008). Poverty incidence and concentration in different social groups in urban China, a case study of Nanjing. *Cities*, 42(1), 040-014.
- Masika, Rachel.Dehaan, Arjan Baden, Sally. (2001) "Urbanization and Urban Poverty: A Gender Analysis, Bridge, PP16.
- Moser, Caroline. Gate, Micheat. (1996) "House and Helen Cireia", Washington, D.c, PP:9
- Ravallion, Martin. (2001) "On the Urbanization of Poverty" Development Research Group World Bank, Washington DC, USA.
- Ren, C. (4100). Modeling poverty dynamics in moderate-poverty neighborhoods: a multi-level approach (Doctoral dissertation, The Ohio State University).
- Oliver.Paul. A .(2008) City Leadership: At the Heart of the Global Challenge ،GLOBALASIA ،Vol.3 ،No.3 ،pp.21-24
- Simler, kenneth. Harrower, Sarah. Massigarela, Claudio. (2003) "Estimating Poverty Indices Form Simple Indicators Surveys, PP:1.
- Spoor, Max Institute of Social Studies The Hague, the Netherlands. (2005) "Globalisation, POVERTY AND CONFLICT, PP:12.
- Talen, Emily. (2002) the Social Goals of New Urbanism. Housing Policy Debate, Vol. 13, No. 1, and pp.165-188
- United Nations Population Fund "UNFPA". (2007) "State of world population 2007 unleashing the Potential of Urban Growth, PP:4.

Surf and download all data from SID.ir: www.SID.ir

Translate via STRS.ir: www.STRS.ir

Follow our scientific posts via our Blog: www.sid.ir/blog

Use our educational service (Courses, Workshops, Videos and etc.) via Workshop: www.sid.ir/workshop